

Ventures i desventures de les dones dins la institució familiar al Maresme a l'època moderna

ALEXANDRA CAPDEVILA MUNTADAS

ATENEU UNIVERSITARI SANT PACIÀ. FACULTAT ANTONI GAUDÍ
D'HISTÒRIA, ARQUEOLOGIA I ARTS CRISTIANES

1. Introducció

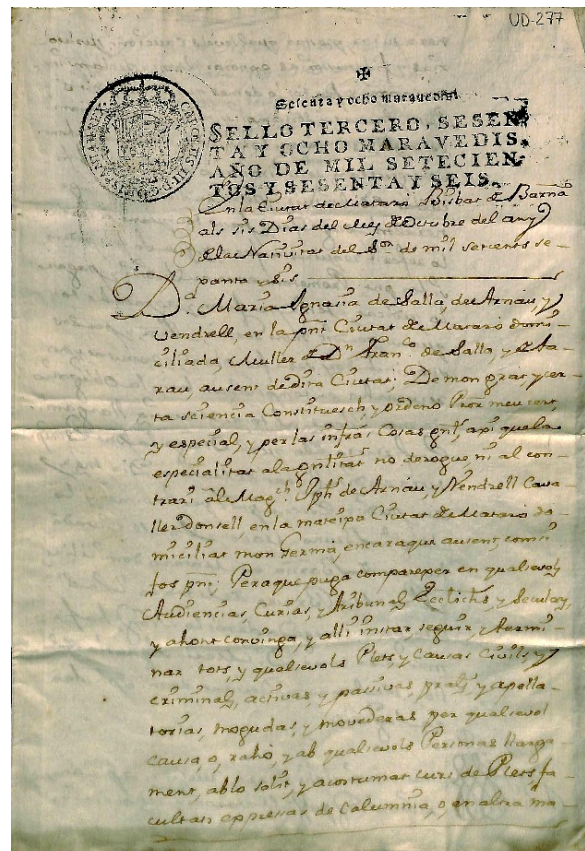
Dou i Bassols, jurista que va viure a cavall entre els segles XVIII i XIX, assenyala que:

las mugeres deben vivir con la dependencia insinuada de sus maridos y contribuir en quanto este de su parte al buen arreglo y concierto de la casa, siendo hacendosas, solícitas y aprovechadas y, aun con aviso y discrecion, deben enmendar los malos siniestros de sus maridos¹

Amb tot, aquesta visió de les acaballes de l'Antic Règim contrasta amb la situació en què van viure les dones durant els segles medievals. Així, Carme Batlle constata que: «durante el siglo XIII en Cataluña las mujeres trabajan, venden, compran, hacen contratos y negocios, administran propiedades y hacen testamentos con una libertad que ya habían perdido sus hermanas del siglo XVI».²

De les seves paraules, es desprèn que les dones del segle XVI haurien quedat

relegades a l'àmbit familiar i moral imposat pel desplegament de la Contrareforma catòlica i el reforçament de la maquinària administrativa estatal de les monarquies absolutistes.³ Ara bé, segons Vilalta aquest plantejament suscita certes reserves, ja que difícilment els tentacles de l'Església i de l'Estat van arribar a tenir capacitat per modificar i influir en la vida quotidiana de les persones.⁴ Dissortadament, l'absència de treballs sobre aquesta temàtica impedeix que es pugui valorar el seu abast i intensitat.

Poders notariais de Maria Ignàcia de Salla i d'Arnau a favor del seu germà Josep d'Arnau i Vendrell.
ACM 70-36-T2-277

¹ Isabel Pérez Molina, «Les dones en el dret clàssic català: un discurs sexual», *Duoda Papers de Treball*, núm. 2 (Barcelona 1991), 55.

² Carme Batlle, «Noticias sobre la mujer catalana en el mundo de los negocios (el siglo XIII)», *El trabajo de las mujeres en la Edad Media Hispana*, Asociación Cultural Al-Mudayna, Madrid, 1988, 221. Referència extreta de María José Vilalta, «Mujeres en el catastro propietario rurales en la Cataluña moderna (siglos XVII-XVIII)», *Logros en femenino, Mujer y cambio social en el valle del Ebro, siglos XVI-XVIII*, Universidad de Zaragoza, Saragossa, 2013, 220.

³ María José Vilalta, «Mujeres en el catastro», 220.

⁴ María José Vilalta, «Mujeres en el catastro», 220.

Un factor a tenir molt present és la manca de correspondència entre els dictàmens jurídics i el seu grau de compliment i els seus efectes en la quotidianitat i els costums de les persones. D'aquesta manera, una recerca centrada, únicament, en les referències legislatives sobre el paper de la dona corre el risc de presentar una visió massa teòrica i no ajustada a la realitat.⁵

A més, una de les dificultats que planteja l'estudi de la figura femenina rau en la seva poca visibilitat documental. Malgrat tot, la relectura dels documents des d'una altra perspectiva o amb uns altres ulls pot ajudar a escatir quin va ser el paper de la dona en el sí de la institució familiar i determinar si en el decurs dels segles moderns les dones van experimentar algun canvi en les seves prerrogatives.

La historiografia ha recorregut a l'estudi d'un ampli ventall de tipologies documentals per atansar-se a la figura femenina durant els segles moderns. Les fonts notariales (testaments, capítols matrimonials o contractes d'arrendament) han permès analitzar la supeditació de la dona respecte a l'home, els problemes d'herència o la situació en què quedaven les vídues.

Altres tipologies documentals han estat, també, objecte de consulta, com ara les relacionades amb la Inquisició per conèixer la situació de determinats col·lectius (les jueves, les morisques, les místiques, les beates o les acusades d'heretgia i bruixeria) i la documentació eclesiàstica (llibres de baptismes, llicències matrimonials, defuncions, amonestacions, confirmacions, comunicacions, dispenses de proclames, dispenses de parentiu, de segrest i de separacions matrimonials).

Finalment, sense voluntat de ser exhaustius, cal mencionar les fonts literàries de tipus religiós (llibres de sermons, manuals

de confessors o catecisme) i profà (novel·la, romanços o poesia), així com les judicials prestant especial atenció al seu paper com a denunciants o testimonis.

A la comarca es disposa de pocs treballs que estudiïn de manera preferent la figura femenina a l'època moderna. Per exemple, dins l'ampli ventall de monografies dels segles moderns guardonades amb el Premi Iluro no en destaca cap. Quant a les Sessions d'Estudis Mataronins promogudes pel Museu Arxiu de Santa Maria de Mataró, cal fer ressenya de dues comunicacions d'Antoni Llamas centrades en l'estudi de dos processos inquisitorials oberts a dues dones acusades d'heretges⁶ i les aportacions d'Alexis Serrano, sobre Elisabet Cristina de Brunswick⁷ i d'Alexandra Capdevila, sobre el paper de la dona dins la institució familiar.⁸

Precisament, amb la voluntat de promoure aquesta línia de recerca la X trobada d'entitats de recerca local i comarcal del Maresme del 2016 va portar per títol dones amb història de la comarca. Gràcies a aquesta convocatòria es van publicar tres comunicacions sobre la figura femenina dins la institució familiar durant els segles moderns.⁹ La profusió d'estudis sobre do-

⁶ Antoni Llamas, «La persecució de l'heretgia pel Tribunal de la Inquisició: El cas de Maria Torres (1680)», *XII Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria, Mataró, 1995, 205-209. «El procés inquisitorial a Catalina Gra, fetillera», *XIX Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria, Mataró, 2003, 133-142.

⁷ Alexis Serrano, «Consideracions sobre Elisabet Cristina de Brunswick-Wolfenbüttel en el tres-cents aniversari de la seva estada a Mataró», *XXV Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria, Mataró, 2009, 121-141.

⁸ Alexandra Capdevila, «El paper de la dona dins la institució familiar a l'època moderna», *XXXIV Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria, Mataró, 2018, 87-107.

⁹ Mercè Colomer, «Retrat de Maria Francisca Sala, una pubilla arenyenca (1707-1789)», *X Trobada d'entitats de recerca local i comarcal del Maresme*, Col·lectiu pel Museu Arxiu d'Arenys de Munt, Arenys de Munt, 2016, 7-16; Gaspar Casals, «El testament d'Elisabet Sala. El 24-6-1671», *X Trobada d'entitats*, 33-42; Alexandra Capdevila, «Filla, esposa, mare i germana de... Una aproximació al paper de la dona dins l'estructura familiar a l'època moderna», *X Trobada d'entitats*, 63-74.

⁵ María José Vilalta, «Mujeres en el catastro», 221.

nes dins la família no és una casualitat si es té en compte que en el decurs de l'Antic Règim, la dona va romandre superadada, primer, a la figura paterna, després, a la del marit, i, finalment, a la dels fills.¹⁰

Així doncs, en el marc d'aquest XIII Col·loqui d'Història a Debat titulat Les dones en la història de Mataró i el Maresme, aquesta ponència tindrà per objectiu analitzar el rol exercit per la dona maresmenca en el sí de la institució familiar fent especial incís a tot el ventall de situacions que se li oferien al llarg del seu cicle vital: el casament, la maternitat, la viduïtat i el celibat espiritual o laic.

Tanmateix, dins aquesta aproximació es prestarà especial atenció a aquells episodis familiars més controvertits com van ser, per exemple, la incoació de plets judicials per part de les cabaleres contra el seus pares i germans per percebre el dot i les llegendes no abonades, l'abandó de la llar conjugal per part de l'esposa i aquells casos en què la dona va haver d'assumir la direcció del mas a causa de la mort prematura del cap de casa o per la seva condició de pubilla.

Per assolir aquest propòsit s'aprofundirà en la trajectòria de diverses dones pertanyents a diferents llinatges maresmenys: els Arquer i els Bellsoll de la Torre d'Arenys de Munt, els Ferrer de Tordera, els Jordà de Santa Susanna, els Manent de Premià, els Modolell de Cabrera, els Vallmajor de Dosrius i els Arnau i Visa de Mataró.

Des del punt de vista documental, el buidatge de la documentació notarial (capítols matrimonials, dotacions, heretaments i testaments), els llibres parroquials (llibres de baptismes, matrimonis i

defuncions), els plets judicials i les memòries i dietaris familiars permetrà aprofundir en el paper que van exercir les dones d'aquestes nissagues des del segle XVI fins al segle XIX.

Així doncs, en el decurs de les següents pàgines, es tractarà de copsar si en algun moment algunes d'elles van aconseguir escapar de la tutela masculina i assolir un cert grau d'independència o autonomia i fins a quin punt el posicionament econòmic familiar va influir en què disposessin d'unes majors quotes de llibertat i autonomia.

2. El paper de la dona dins la institució familiar

La família era quelcom que anava més enllà dels membres amb qui es vivia i compartia habitació i constituïa una petita comunitat ordenadora, transmissora de valors i defensora dels seus membres davant els requeriments o les vicissituds de qualsevol d'aquests.¹¹

A Catalunya va arrelar el sistema de la primogenitura que consistia en nomenar el primer fill mascle com a hereu del patrimoni familiar amb l'obligació de tenir cura dels pares i amb el compromís de col·locar als seus germans de la millor manera possible mitjançant el pagament de dots i llegendes, preferentment en metàl·lic, per evitar la disgregació patrimonial. Si l'hereu moria sense descendència o sense fills en edat de testar, es preveia que la direcció de l'explotació familiar recaigués sempre en mans masculines prioritzant, en primer lloc, la línia masculina i, en segon lloc, l'ordre de naixement.

Ara bé, en aquelles cohorts en què no hi va haver descendència masculina, la titularitat del mas va recaure en mans feme-

¹⁰ Daniel Badellou, «La posición de la mujer ante el matrimonio en las familias aragonesas del siglo XVIII », *Logros en femenino*, 76.

¹¹ Mariela Fargas, «La societat a la Catalunya moderna. Els seus fonaments en perspectiva de gènere», *Dones: història i memòria a Catalunya*, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 3.

nines. A efectes pràctics, les pubilles eren vistes com un mal menor, ja que els permetia garantir la continuïtat del llinatge i evitar haver de cedir el patrimoni a una branca col·lateral.

Tot i no ser un fenomen massa recurrent ja que calia que no hi hagués fills barons en les famílies analitzades, s'ha localitzat la presència de pubilles en determinades cohorts: el segle XIII, en els Arquer; els segles XIX i XX, en els Bellsollé de la Torre; el segle XVII, en els Ferrer; el segle XVIII, en els Jordà; els segles XVII i XIX, en els Manent; els segles XVI i XVIII, en els Modolell i el segle XVI i XVIII, en els Vallmajor.

En aquest cas, les pubilles van tendir a contraure esposalles amb cabalers de famílies pageses de mas. De fet, aquest tipus d'enllaç resultava el més versemblant, ja que el pubill, nom amb el qual s'anomenava el marit de la pubilla, havia d'exercir les funcions d'administrador del mas i calia estar segurs que disposaria de l'experiència necessària per assumir aquest paper. Per garantir que l'espòs de la primogènita centraria les seves energies amb la bona marxa del mas, es va optar per emparentar amb fadrísters. L'entroncament amb un hereu podia provocar que la hisenda familiar es transformés en un mas de segon ordre.

Des del punt de vista documental, es localitza a les pubilles d'aquestes cases actuant conjuntament amb el seu espòs ja sigui signant capítols matrimonials, comprant o arrendant peces de terra o contractant debitoris, censals morts, violaris, vendes a carta de gràcia o signant rebuts o àpoques. Malgrat ser elles les titulars del patrimoni, en la firma dels documents apareixia també el pubill.

A tall d'exemple, al 1766 Teresa Jordà Oliveres, el seu segon marit, Antoni Fradera i el successor de Teresa Jordà, Bernat Clarabuch Jordà, signaven una venda

perpètua del dret de lluir i quitar sobre les parts dels fruits que generava una peça de terra situada al mas Pafils a favor de Mariano Parera de Santa Susanna.¹²

Cal destacar per la seva singularitat la família Manent en què com a conseqüència de la mort i el delicat estat de salut dels seus germans, la direcció de l'explotació familiar va recaure a mans d'Anna Manent Cortés. Quan res feia preveure que esdevindria la futura titular de can Manent, el 1867 es va casar amb en Josep Font Pons. En aquest cas, la gestió del mas va haver de ser assumida exclusivament per Anna Manent, ja que el seu marit era capità de vaixells i segons exposa en un quadern de viatges les absències del seu marit van ser continuades a causa de les seves anades a Montevideo, Alexandria i l'Habana.

L'existència d'una pubilla podia provocar que els descendents anteposessin el cognom del pare al de la mare i que, per tant, es perdés l'antropònim de la família i en alguns casos la vinculació entre el nom del mas i el de la família. Significativament, el seguiment d'aquests llinatges ha revelat que a partir del segle XVIII el casament de la pubilla amb un fadríster va provocar la pèrdua del cognom.

Per exemple, si els descendents de Magdalena Manent van conservar el cognom a principis del segle XVII, en el cas d'Anna Manent Cortés, que va viure a cavall entre el segle XIX i XX, els seus fills van anteposar el cognom Font. Quelcom semblant va succeir amb els Modolell. Si el casament de Jerònima Lledó amb en Jaume Rossell a les darreries del segle XVI no va suposar que els fills perdessin el cognom de la mare, les núpcies del darrer quart del set-cents d'Antònia Lledó Brustenga amb en Francesc Modolell Pi sí que van provocar que els fills de la casa passessin a anome-

¹² ACM (=Arxiu Comarcal del Maresme). Fons mas Jordà de Santa Susanna. ACM70-15-T2-167.

nar-se Modolell.

Per la seva banda, l'enllaç entre Teresa Jordà Oliveres i Benet Clarabuch al segle XVIII va propiciar que els seus descendents perdessin el prenom Jordà i incorporessin el Clarabuch. Tot i així en les generacions immediatament posteriors s'evidencia una certa reticència a abandonar el cognom Jordà, ja que s'autodenominen Jordà Clarabuch Vives o Clarabuch Jordà Vives. Amb el temps, però, va acabar caient en desús.

Seguint aquesta pauta de comportament, tot i que amb una cronologia més primerenca en el cas dels Arquer, el casament de Brunissenda de Goscons amb Pere Arquer al segle XIII i de Maria del Pilar Bellsollell Rovira amb Joan Sala al segle XIX i XX va provocar que el cognom del marit s'anteposés al de la pubilla, denominant-se a partir d'aleshores Arquer de Goscons i Sala-Bellsollell.

Amb tot, les clàusules testamentàries i els capítols matrimonials es fan ressò de la preocupació que suscitava entre les famílies pageses tenidores de masos que els descendents de la pubilla anteposessin el cognom del pubill. Així, en les seves darreres voluntats, Teresa Vallmajor Vinyals determinava que és «ma voluntat que dit mon hereu que sia dega prendre lo cognom Vallmajor y en cas no prengui lo dit cognom de Vallmajor passia des de luego al immediat cridat per hereu de ma heretat y béns ab las mateixas condicions».¹³

Amb uns termes similars, s'expressava Pau Vallmajor Modolell en el seu testament datat al 1867. Malgrat que aparentment semblava tenir assegurada la continuïtat del llinatge, davant el risc de que el seu successor morís sense descendència i l'herència pogués recaure en mans

d'una de les seves tres filles, va incorporar una clàusula testamentària encaminada a garantir la salvaguarda del seu cognom.¹⁴

Així doncs, si al segle XVI les pubilles van poder garantir la continuïtat del seu cognom, al segle XVIII no hauria estat possible. Ara bé, gràcies a la seva influència i poder, els Vallmajor van poder imposar la seva voluntat de mantenir el cognom matern en primer lloc, malgrat haver entroncat amb una família tan poderosa com els Cabanyes d'Argentona. Per contra, en els Arquer, els Bellsollell de la Torre, els Jordà, els Lladó i els Marent es va acabar imposant el cognom del pubill.

En contrast amb la pubilla, a la cabalera se li presentava tres destins: el casament amb un fadrister o un hereu, l'ingrés en un convent o la solteria. Tanmateix, en els dos primers casos calia percebre un dot. Es considerava que la major o menor dotació percebuda per les filles constituïa la seva carta de presentació en la societat. Com més elevat fos el dot, les probabilitats d'enllaçar amb una família preeminent augmentaven. Per aquest motiu, per un cap de família portar al món un nombre massa elevat de filles causava més d'un mal de cap. D'aquí que el refranyer faci esment a aquesta eventualitat: «Qui té filles per casar, molt té de cavil·lar», o «casa de moltes noies, tot se'n va en bodes».¹⁵

Dins tot el ventall de camins que s'oferien a les cabaleres, el matrimoni constituïa la seva màxima aspiració, ja que suposava adquirir un estatus social i emancipar-se de la tutela del cap de casa, encara que a efectes pràctics passaven a situar-se sota la protecció del marit.

Amb tot, el casament no responia a la

¹³ ACA (=Arxiu Corona d'Aragó). Notaria de Mataró, núm. 727. Testament de Teresa Vallmajor Vinyals, 26 de desembre de 1759.

¹⁴ ACM. Notaria de Mataró, núm. 82. Testament de Pau Vallmajor Modolell, 19 de novembre de 1867.

¹⁵ VVAA, *Cinc mil refranys catalans i frases fetes, populars*. Recull folklòric, Millà, Barcelona, 1976.

decisió particular i individual dels contraents, sinó que constituïa un afer familiar. Tal com indica Ramos resulta difícil esbrinar qui decidia el destí dels descendents, ja que la documentació no precisa si es tractava d'una prerrogativa exclusivament paterna o si pel contrari la mare hi participava en igualtat de condicions.¹⁶ Malgrat tot, cal pressuposar que alguna influència haurien exercit les dones en aquests afers, ja que elles eren les que probablement estaven més ben informades sobre la disponibilitat matrimonial dels fills d'una determinada casa i l'interès que podia suposar emparentar amb un determinat llinatge.¹⁷

En els seus discursos, els moralistes de l'època afirmaven que Déu castigava a aquelles parelles que contravenien als seus pares quan es casaven. Per exemple, Pedro de Luxán en els seus col·loquis matrimonials de mitjan segle XVI advertia que «todo casamiento hecho por amores, las mas veces para en dolores» i que havien de casar-se obedients «cada uno con su igual» per «arrimo y compañía».¹⁸

Precisament, la constitució de 1537 va determinar que fossin exiliats aquells fills o filles que es casessin sense el consentiment dels pares. Segons Fargas, amb aquesta reglamentació s'estava consolidant el matrimoni concertat i el punt àlgid de l'intervencionisme familiar que ultrapassava els pares, ja que en absència d'aquests els tutors o els caps de casa eren els encarregats d'autoritzar el seu consentiment.¹⁹

¹⁶ Cristina Ramos, *La familia en femenino. Prácticas sociales y relaciones de genero entre los Céspedes en el tránsito a la contemporaneidad*, Fundación Española de Historia Moderna, Madrid, 2016, 188.

¹⁷ Cristina Ramos, *La familia en femenino*, 188.

¹⁸ Máximo García, «Afectividad y sentimientos familiares en la Castilla moderna: "Por el mucho amor y carino..."», *Emociones familiares en la Edad Moderna*, Silex ediciones, Madrid, 2020, 106.

¹⁹ Mariela Fargas, «La societat a la Catalunya moderna», 4.

Al seu torn, els testaments advertien que els descendents que s'esposessin en contra de la voluntat dels seus progenitors serien castigats amb el desheretament o condemnats a percebre una menor dotació. En el fons, hi havia el temor de que si no se seguien els dictàmens familiars poguessin entroncar amb famílies d'un rang socioeconòmic inferior i això afectés al bon nom de la casa. Així, en el testament de Miquel Jordà Faura de l'any 1707 especifica que en cas que «alguna ho algunas de mas fillas se casen contra la voluntad de mos parents y curadores dispozo y mana que per dret de llegalima sels done 25 lliures tan solament».²⁰

Quan es casava la dona aportava una quantitat monetària per tal de fer front a les seves necessitats, ja que ella no podia representar una despesa addicional per a la casa de la qual entraria a formar-ne part. Al seu torn, la recepció del dot pressuposava haver de renunciar a tots els drets sobre la casa dels pares. Així doncs, el dot de la noia i la garantia que el futur espòs en podria respondre en cas d'haver-lo de retornar assegurant-lo amb els seus béns constituïa la clau de volta dels capítols matrimonials segons Sanmartí.²¹

Tanmateix, la major o menor dotació restava condicionada pel valor del patrimoni immobiliari de la casa. Calia formalitzar aliances matrimonials amb famílies d'un rang socioeconòmic similar, ja que un casament amb un llinatge d'un rang superior suposava haver de satisfer unes dotacions massa oneroses i podia desestabilitzar l'equilibri econòmic domèstic.

Habitualment, una vegada acceptada la quantitat lliurada pels seus progenitors en concepte de llegalímes i altres drets, la filla l'aportava a favor del seu marit o dels seus sogres. En aquest últim cas, es feia

²⁰ ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm. 82.

²¹ Carme Sanmartí, *La pagesia benestant al Bages. El mas Sanmartí, Manresa, Angle Editorial, 1995*, 154 i ss.

així perquè en moltes ocasions la noia convivía amb els pares del seu marit i aquests assumien el compromís de garantir la manutenció de la flamant parella. Amb tot, tal com puntualitzen Matalí i Soler encara que el marit esdevenia l'administrador del dot, el domini corresponia al pare de la noia.²²

Al marge de la idoneïtat i l'oportunitat d'emparentar amb un determinat llinatge, un altre element que es prenia en consideració era si la candidata encaixava amb aquell model d'esposa difós a través dels sermons dominicals i dels textos dels religiosos i moralistes de l'època.²³ Partint de la idea que la dona estava supeditada a l'autoritat masculina, Pedro de Lujan insistia que la muller havia de tenir cordura per governar la casa, paciència amb el marit, amor per a la criança dels fills i diligència per guardar la seva hisenda.²⁴

Així mateix, en el seu *Llibre secrets de l'Agricultura* de l'any 1617, fra Miquel Agustí remarcava fins a quin punt l'esposa havia de ser versàtil en l'exercici de les tasques domèstiques. En aquest sentit, per garantir el bon govern de la casa la dona havia de tenir cura del bestiar (vaques, porcs, aviram), ocupar-se del forn, el celler, el cànem, el lli, l'hort i la conservació de les fruites. Amb tot, l'execució de moltes d'aquestes feines estaven condicionades pel cicle agrari, l'edat i l'estat de salut de la dona.²⁵

El casament permetia crear aliances amb altres famílies amb qui es compartia una mateixa xarxa de parentiu i contribuïa a anar forjant una consciència de grup que es nodria dels principis de responsabilitat col·lectiva i solidària.²⁶ No és casualitat que entre les famílies maresmenques analitzades predomini una endogàmia professional i geogràfica i, en alguns casos, consanguïnia per reforçar aquests lligams ja existents.

En determinades generacions, amb l'objectiu de consolidar els vincles amb una determinada casa i d'estalviar-se les dotacions i les lligüimes o per contrarestar la marxa d'una filla es van celebrar matrimonis dobles. Per exemple, els Vallmajor van casar el primogènit i una cabalera amb dos germans de la família Torres al 1613. Quelcom semblant es va produir amb els Visa de Mataró que van maridar amb els germans Cortils a la segona meitat del segle XVIII.

Amb tot, la documentació revela, també, les esquerdes d'aquest sistema de transmissió patrimonial. Així, moltes dones es van veure obligades a denunciar el seu pare o germà per incompliments o demora en l'abonament dels dots, la qual cosa suposava haver d'enfrontar-se amb la seva família i que molts d'aquests litigis es perllonguessin al llarg del temps.

Sovint, s'ignora fins a quin punt aquestes estratègies matrimonials van reeixir o si pel contrari aquell llinatge amb el qual la família havia decidit emparentar la filla o la germana havia resultat no tenir el nivell econòmic que aparentava o simplement causava la infelicitat de la noia. Sens dubte, aquest és un tema difícil de detectar en la documentació. Sortosament, la conservació d'un plet de divorci de l'any 1766 que va enfrontar a dues famílies acomodades de Mataró_ els Arnau i els Salla_ revela les debilitats del sistema i la

²² Rosa Matalí; Roser Soler, «Família moral i herència en l'Edat Moderna», *L'Avenç*, núm. 142 (Barcelona 1990), 40-47.

²³ Antonio Gil, «La mujer vista a través de la Iglesia en la sociedad catalana de los siglos XVI y XVII», *Manuscritos. Revista d'història moderna*, núm. 1, (Bellaterra, 1985). 79-94.

²⁴ Margarita Ortega, «Género y relaciones familiares en la época de Carlos V», *Congreso Internacional Carlos V y la quiebra del humanismo político en Europa (1530-1558)*, vol.3, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 2001, 407-434.

²⁵ Ofelia Rey, «Mujeres en la economía campesina», *Historia de las mujeres en España y América Latina*, vol. 2, Cátedra, Madrid, 2005, 263-286.

²⁶ Cristina Ramos, *La familia en femenino*, 59.

difícil situació a la que van haver de fer front algunes esposes.²⁷

La concertació d'aquest matrimoni cal emmarcar-lo amb els interessos personals d'ambdues famílies. Malgrat que Salla doblava en edat a la seva esposa, per mitjà d'aquest casament els Arnau, una família de soca-rel mataronina, emparentava amb els Salla, un llinatge forà, però molt ben posicionat. Aparentment l'únic nexa d'unió entre aquestes dues cases era l'exercici de càrrecs rellevants en el govern local i la seva vinculació a la causa borbònica durant la Guerra de Successió. Tanmateix, quan feia sis anys que estava casada, Ignàsia Arnau va presentar, el 1766, el «suplicatione» per tal de poder-se separar de llit i cohabitació del seu marit.

Malgrat la indissolubilitat i perpetuïtat del sacrament del matrimoni establert en el Concili de Trento, durant els segles moderns es van contemplar alguns mecanismes que permetien a les parelles la interrupció de la vida conjugal: la nul·litat i el divorci. La nul·litat dirimia l'existència o no d'un verdader matrimoni. En conseqüència, tenia lloc en aquelles circumstàncies en què hi havia algun dubte sobre la forma en què s'havia celebrat l'enllaç o en aquells casos que per algun motiu no havia estat plenament realitzat.

En canvi, en el divorci l'existència del matrimoni era inqüestionable i els plets responien a la voluntat d'acabar amb el mateix. Així, si la concessió de la nul·litat implicava que el contracte matrimonial havia estat nul des de bon començament i possibilitava als contraents ser lliures per casar-se de nou, en el divorci solament es permetia la separació de llit i cohabitació i en cap cas estaven autoritzats a contraure noves núpcies mentre visqués l'altre còn-

juge. Precisament, per referir-se a aquestes separacions corporals que feien possible acabar amb la vida en comú sense trencar el vincle del matrimoni, la bibliografia ha utilitzat el concepte divorci fent ús de l'expressió llatina «divortium quoad thorum» emprada pels canonistes.²⁸

El plet interposat per Ignàsia Arnau presenta un conjunt d'elements que el fan del tot singular. Així, tot i haver nascut en el sí d'una família benestant de Mataró, no va dubtar en iniciar els tràmits de separació del seu marit, encara que amb aquesta decisió els seus problemes conjugals passessin a ser de domini públic. Quan va ser necessari, es va posar a treballar per evitar haver de demanar més ajuda a la seva família.

No obstant això, Ignàsia Arnau va disposar en tot moment del suport de la seva mare i el seu germà, així com de la jerarquia eclesiàstica de Mataró. Disposant d'aquests recolzaments no ha de sorprendre que la seva causa prosperés. Malgrat tot, de la lectura del procés es desprèn la seva determinació i capacitat de lluita.

Al mateix temps, la consulta d'aquest plet mostra que no sempre el nuvi escollit per la família era l'adequat. Ja fos pel tarannà de Francesc Salla massa procliu a portar una vida desordenada, ja fos per les dificultats econòmiques de la casa Salla per satisfer les llegendes i els dots, Ignàsia Arnau va patir les absències reiterades i continuades del seu marit i va haver de buscar mitjans alternatius per poder-se mantenir. En aquest cas, la família que havia decidit amb qui havia de contraure matrimoni, li va obrir les portes de casa seva per donar-li aixopluc tant durant el procés de divorci com després de la sentència. Una mostra de la fortalesa de la solidaritat familiar.

Segons fra Antonio de Guevara, «lo pri-

²⁷ Alexandra Capdevila, «Quan les estratègies matrimonials fracassen. El procés de divorci d'Arnau contra Salla Arnau», *XXXVI Sessió d'Estudis Mataronins*, Museu Arxiu de Santa Maria, Mataró, 2020, 101-123.

²⁸ Jean Gaudemet, *El matrimonio en occidente*, Taurus, Madrid, 1993.

mero que desean las mujeres es ser muy hermosas, lo segundo verse casadas y lo tercero verse preñadas».²⁹ No en va el fet de tenir descendència les beneficiava, ja que modificava el seu estatus. Parafrasejant a Gil i Solé, les dones embarassades gaudien durant els nou mesos de gestació d'un tracte especial.³⁰ Mentre estaven embarassades se'ls consentia determinats capricis i desitjos al mateix temps que eren privades de realitzar aquelles tasques més feixugues. Es tractava d'una mena de reconeixement pel risc que assumien a causa de l'elevada mortalitat en el part.

L'esterilitat generava molta preocupació. Vives instava a les dones a abstenir-se «de echar la culpa de su esterilidad a sus maridos, porque pocos hombres creó la naturaleza estériles y crío estériles mujeres infinitas».³¹ Precisament, al marge de la pertinença a famílies acomodades, un factor determinant en la selecció de la futura esposa de l'hereu era que provinqués d'una família més o menys prolífica.

L'estudi del número de fills engendrats per aquestes famílies revela que en la major part del seu període fèrtil les espouses el passaven embarassades. Per exemple, Magdalena Pruna, va procrear deu fills en el període comprès entre 1607 i 1629. Un altre cas força il·lustratiu és el de Teresa Sorts que va tenir deu fills en el transcurs de vint anys o el de Teresa Canet que va portar al món onze fills en l'espai de 22 anys.

Malgrat que en ocasions no se li ha donat prou visibilitat, les dones van partici-

par activament en les tasques agrícoles i molt especialment en aquells períodes de més activitat, com eren la recollida de la collita, la sega o la batuda del cereal. Carbonell assenyala que exercien, també, aquells treballs de caràcter més auxiliar o de suport, com ara la càrrega dels fems, la recollida i lligada de les espigues o l'amuntegament del farratge.³² Segurament el paper de la dona en l'agricultura hauria estat més importat del que fins ara s'havia considerat. Una vegada més l'hermetisme de les fonts dificulta que es pugui arribar a valorar la seva aportació.

Segons Carbonell, la participació de les dones en les tasques agrícoles s'evidencia a través del ritme socialment regulat dels parts.³³ Així, es detecta una reducció de les concepcions a la tardor o principis de l'hivern, quan les dones eren cridades a la verema i a la collita de les olives i una minva dels naixements nou mesos després quan el moment de la sega i la batuda del cereal reclamava de nou els braços de les dones. Amb tot, aquestes activitats agrícoles coincidien amb la realització d'altres treballs domèstics i amb la cura dels infants.

S'evidencia la influència del cicle agrari en la distribució de les concepcions d'algunes famílies pageses tenidores de masos a la comarca. Per exemple, els Jordà s'enquadraven amb el model de la petita pagesia que posseïa la tinença d'un mas, arrendava les seves parcel·les de terra en règim de parceria o de rabassa morta i no disposava de servei domèstic, tal com queda evidenciat en la lectura dels seus inventaris postmortem.³⁴ Així doncs, en consonància amb aquest tarannà

²⁹ Antonio de Guevara, *Relox de príncipes*, Valladolid, 1529, fol.145. Referència extreta de Mariló Vilgil, *La vida de las mujeres en los siglos XVI y XVII*, Siglo XXI de España Editores, Madrid, 1986, 128.

³⁰ Concepció Gil; Roser Solé, «*Família i condició social de la dona a la Catalunya moderna*», *Més enllà del silenci. Les dones a la Història de Catalunya*, Comissió Interdepartamental de Promoció de la Dona, Barcelona, 1988, 93-112.

³¹ Referència extreta d'Isabel Morant, «Hombres y mujeres en el discurso de los moralistas. Funciones y relaciones», *Historia de las mujeres*, vol. 2, 27-62.

³² Montserrat Carbonell, «El treball de les dones a la Catalunya moderna», *Més enllà del silenci*, 119-121.

³³ Montserrat Carbonell, «El treball de les dones a la Catalunya moderna», 119-120.

³⁴ Per més informació vegeu Alexandra Capdevila, «Dels Jordà als Clarabuch. Can Jordà a l'època moderna», *El mas Jordà de Santa Susanna des de la prehistòria fins els nostres dies. Una aproximació multidisciplinària*, Arxiu Comarcal del Maresme, Mataró, 2017, 63-128

s'observa una reducció dràstica del nombre de concepcions durant els mesos de tardor. Quelcom semblant es consigna amb els Ferrer. Per la seva banda, en el cas dels Arquer s'aprecia una disminució del nombre de fecundacions durant la tardor i l'hivern. Per contra, en les famílies Vallmajor i Bellsoll de la Torre la distribució de les concepcions al llarg de l'any va ser força homogènia. Per la seva condició més acomodada, aquestes cases podien contractar mà d'obra externa per l'exercici d'aquestes activitats agràries.

A mitjan segle XVI, les Corts van aprovar el dret de tenuta que reconeixia a la vídua la facultat d'apropriar-se dels béns del marit mentre no li fos restituit el dot. Amb aquesta mesura, les dones casades a la Catalunya moderna es trobaven emparades des del punt de vista econòmic.³⁵ La protecció consistia en què una vegada lliurat el dot se n'havia d'assegurar la devolució durant la viduitat. Ara bé, per disposar del dot calia haver-lo rebut de part dels pares i cal recordar que a causa de les dificultats econòmiques algunes famílies es van demorar en el seu abonament, la qual cosa va obligar a moltes d'aquestes dones a incoar un plet judicial contra el seu pare, germà o nebot.

A diferència dels homes, el sistema hereditari català va dificultar que la vídua amb fills pogués contraure segones núpcies. Així, el dot, que havia rebut de la seva família i que era el seu valor en el mercat matrimonial, havia perdut valor des del moment en què una bona part d'aquest capital havia de circular a favor dels seus fills. Per tant, un nou casament significava una mobilitat social descendent, fet que comportava que les vídues de les famílies d'hisendats preferissin romandre a la casa del seu difunt espòs.

Quan s'optava per continuar a la llar, la vídua conservava el seu paper de mes-

tressa. En el cas de que tingués fills menors d'edat, actuava juntament amb els altres membres de la família com a tutora gestionant l'explotació agrària. Aquesta eventualitat ha propiciat que s'hagi considerat que amb la viduitat semblaria que les dones haurien assolit un major grau d'independència, ja que apareixen deslli-gades de l'autoritat paterna, marital o filial.³⁶

En aquest sentit, s'observa com les vídues signen contractes d'establiment³⁷, compren o venen béns immobles³⁸ o encarreguen o llueixen deutoris o censals morts³⁹ elles soles. Probablement per aquest fet, els moralistes i la societat en general les veien amb recels. Per exemple, el refranyer català està farcit de referències que il·lustren la imatge que es tenia d'elles: «guarda't de persona assenyalada i de dona dues vegades casada» i «amb viu-des no hi vulguis res si t'hi has de casar després».⁴⁰

Malgrat que per una vídua amb fills del primer matrimoni la celebració d'unes noves esposalles comportava entroncar amb famílies d'un segon nivell, no sembla que la possibilitat d'una degradació social i el fet d'haver d'entrar en una nova casa suposés un impediment per les dones d'al-

³⁶ Concepció Gil; Roser Solé, «Família i condició social», 93-112.

³⁷ Al 1637 Magdalena Arquer, vídua d'Antoni Arquer, va signar un establiment a favor d'August Lleu, mariner de Santa Maria d'Arenys. ANC. Fons Arquer, ANC1-172-T-214. Quelcom semblant succeeix a l'any 1783 per part de Magdalena Arquer Alzina, viuda de Jaume Arquer. ANC. Fons Arquer, ANC1-172-T-289.

³⁸ Venda perpètua atorgada per Martí Valls, pagès, a favor de Magdalena Arquer i Alsina, vídua de Jaume Arquer, de tota una planta de ceps i arbres situada en el lloc anomenat Gleva del mas Arquer, de 15 milers de ceps, per preu 85 lliures al 1788. ANC. Fons Arquer, ANC1-172-T-292.

³⁹ Lluïció d'un censal de preu 110 lliures i pensió 3 lliures, 6 sous, atorgada pels reverents protectors de la parròquia de Canet a favor de Magdalena Arquer, vídua de Jaume Arquer ciutadà honrat de Barcelona, al 1796. ANC. Fons Arquer, ANC1-172-T-305.

⁴⁰ Anna Maria Parés, *Tots els refranys catalans*, Grup 62, Barcelona, 1999.

³⁵ Mariela Fargas, «La societat a la Catalunya moderna», 4.

gues de les famílies analitzades.

Així, en el cas de Mariana Sala, viuda de Pere Arquer Sala, la defunció dels seus dos fills va propiciar que pugés recuperar íntegrament el dot i el matrimoni amb Joan Valls d'Olzinelles constituís unes primeres núpcies. En canvi, Bàrbara Catà va haver de renunciar, a favor dels seus fills, a tots els drets que li corresponien com a viuda de Pere Arquer Pruna i, en contrapartida, va poder recuperar les 500 lliures amb les quals havia estat dotada. Més enllà de les motivacions de tipus personal, no s'ha de menystenir el interès dels Arquer per emparentar amb la família Pasqual.

Per la seva banda, Francesca Bellsollell Padró va contraure segones núpcies amb en Jaume Baró el 12 de gener de 1709. Les memòries familiars es fan ressò d'aquest esdeveniment i assenyalen que:

Als 12 de janer de l'any 1709 se desposà ma mare, Francisca Bellsollell y Padró, ab lo Sr don Jaume Baró qui avent estat set anys viuda, no analava en ninguna manera el tornar-se ha cassar sinó que, avent-sse enviudat lo dit Sr don Jaume, li aparegué per son consuelo y per profit de sa casa al tornar-se ha casar y li aparagué també bé casar-sse ab la mare, la qual vehent y considerant ésser una cosa de molta utilitat y profit per ella y sos fills, per lo tant, condescendí en casar-se ab dit Sr. no volent emperò aportar-se'n ningun dret ni altre cosa de casa.⁴¹

De la mateixa manera, en diverses cohorts les viudes de can Jordà van optar per esposar-se de nou. Així, Maria Terrades del Portell, muller de Pere Jordà Xirau, es va casar en segones núpcies amb en Bernat Rosich. La lectura de les darreres voluntats de Maria Terrades del

Portell evidencia que els lligams amb can Jordà no es van acabar de trencar mai, no només perquè el seu fill era el primogènit, sinó perquè malgrat haver tingut descendència d'aquest segon matrimoni qui es va fer càrrec de les despeses derivades de la seva malaltia va ser el titular de can Jordà. Encara que suposés haver de fer entrega d'una part del seu dot, l'emparentament amb els Rosich podia resultar atractiu pels Jordà. En el seu testament dictat el 1642 Maria Terrades del Portell establia com a hereu dels seus béns a Miquel Jordà Terrades i demanava ser soterrada al vas dels Jordà.⁴²

Un cas força singular és el de Paula Vives de la Cortada, que es va arribar a casar fins a tres vegades. Així, després de la mort de Bernat Clarabuch Jordà va contraure matrimoni amb en Josep Creus Gelat al 1796 i, posteriorment, al 1811, amb en Josep Buch. No sembla que aquests enllaços s'haguessin fet en contra de la voluntat dels Jordà ans el contrari.

Davant la mort prematura de Bernat Clarabuch Jordà amb infants petits calia que la viuda, Paula Vives de la Cortada, es casés de nou. Només des d'aquest punt de vista s'entén les clàusules testamentàries del seu primer marit, Bernat Clarabuch Jordà. En concret atorgava llibertat a la seva muller per poder-se casar sense que això pressuposés haver d'abandonar el mas.⁴³ En aquest cas es va celebrar un enllaç doble. Per una banda, l'hereu, en Josep Clarabuch Vives, es va casar amb Teresa Creus Puiggermanal i per altra, es va aprofitar per maridar la mare i vídua del primogènit, Paula Vives de la Cortada, amb en Josep Creus Gelat, que era l'oncle de la futura mestressa de can Jordà.

Si l'enllaç amb en Josep Creus cal ins-

⁴¹ Antoni Simon, *Pagesos, capellans i industrials de la Marina de la Selva*, Curial, Barcelona, 1993, 103.

⁴² ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm. 42.

⁴³ ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm. 210.

criure'l en la necessitat peremptòria de disposar d'un home que l'ajudés en la gestió del mas i de reforçar els lligams amb la família Creus, en el cas de les núpcies amb en Josep Buch respondria a unes motivacions diferents. La data de la celebració del casament de Paula Creus, el 10 d'agost de 1811, coincideix amb el matrimoni del seu net i primogènit, Josep Clarabuch Creus. S'aprofitava l'entrada d'un nou dot per poder entroncar amb una família pagesa de Sant Vicenç de Montalt i, per tant, ampliar, reforçar i consolidar les relacions amb les famílies pageses dels contorns.

Per la seva banda, Teresa Creus, muller en primeres núpcies de Josep Clarabuch Vives, va contraure segones núpcies amb en Josep Terrades del Portell. En aquest cas, el testament de Josep Clarabuch Vives resulta, també, molt il·lustratiu. Coneixedor per experiència directa dels avantatges que podia oferir un enllaç doble, en el seu testament facultava a la seva esposa per poder-se casar de nou una vegada el seu primogènit o primogènita tingués catorze o dotze anys respectivament. A partir d'aquella data li donava llibertat per tal que «puga aspirar y aspire a segones núpcias junt ab lo fill o filla que hereu meu i hereva mia sera fent en tal cas dos casaments o casament doble sens empero perdre lo usdefruit y señorío de mos bens».⁴⁴

Seguint aquesta voluntat es va celebrar un matrimoni doble entre Teresa Creus i Josep Clarabuch Creus, mare i fill, i els germans Josep Terrades del Portell i Mariana Terrades del Portell. Com a conseqüència d'aquests enllaços Josep Terrades del Portell va esdevenir pare i cunyat del primogènit.

Dins la genealogia dels Vallmajor, en tres ocasions les viudes del cap de casa van passar de nou per la vicaria: Peronella

Llençà, vídua d'Antoni Vallmajor Torres, amb en Joan Pau Gavarra Estapé, pagès de Dosrius; Maria Vinyals, vídua d'Andreu Vallmajor Rovira, amb en Pau Pruna, pagès del Far i Francesca Rovira, vídua d'Antoni Vallmajor Mas, amb en Josep Comes, doctor en medicina d'Argentona. Tenint en compte que aquesta família dosriuena va adduir que la seva política matrimonial consanguínia s'explicava per les dificultats que tenia per trobar una esposa adequada al seu estatus, cal preguntar-se per quin motiu les viudes del primogènit van contraure un segon matrimoni si això les podia abocar a entroncar amb una família de segon nivell.

En el cas de Peronella Llençà i Francesca Rovira, la mort prematura dels caps de casa, Antoni Vallmajor Torres amb 40 anys i Antoni Vallmajor Mas amb 26 anys, va obligar a la instauració d'un règim de minoria d'edat. Davant aquest fet és possible que els Vallmajor consideressin que atesa la joventut de les viudes, especialment en el cas de Peronella Llençà, els resultés més pràctic que entronqués amb una altra família i la gestió del patrimoni romangués exclusivament en mans dels germans. Per contra, en el cas de Maria Vinyals que va passar de nou per la vicària als 56 anys obliga a considerar l'interès dels Vallmajor en emparentar amb aquest llinatge

Des del punt de vista de Matalí i Solé, les segones núpcies entre les viudes es donarien preferentment en aquelles famílies pageses més pobres a causa de les dificultats per poder sobreviure.⁴⁵ Tanmateix, no sembla que aquesta fos la motivació de les vídues dels Arquer, dels Bellsollé de la Torre o els Vallmajor, ja que en alguns casos se'ls va retornar el dot de forma íntegra.

La possibilitat de poder emparentar amb alguna família influent i prestigiosa, la joventut de la viuda, la voluntat d'evitar la

⁴⁴ Arxiu Perer Clarabuch Pellicer. Testament 1976. ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm. 222.

⁴⁵ Carme Sanmartí, *Las pagesia benestant*.

cohabitació de sogra i nora o l'interès dels cabalers d'allunyar a la vídua de la gestió de l'explotació familiar serien alguns dels molts factors que explicarien el desenvolupament d'aquesta estratègia. Per contra, en els Jordà la necessitat de disposar d'una figura masculina que assumís la direcció de l'explotació familiar en aquells casos de mort prematura del cap de casa va obligar a les mestresses d'aquest mas a contraure noves esposalles. Independentment de la causa que esperonés la celebració d'un nou matrimoni, la idea que cal retenir és que les viudes van ser instrumentalitzades en funció dels interessos de la seva família política.

En canvi, pels caps de casa la celebració d'unes segones esposalles no suscitava tants problemes. Per al viudo, les segones núpcies suposaven l'entrada d'un nou dot al patrimoni familiar, tot i que aquests tipus d'enllaços es produïen amb les filles d'aquelles famílies que no havien pogut participar en el primer matrimoni per procedir d'un estrat socioeconòmic inferior. D'aquesta manera, les segones núpcies permetien corregir en part aquella lògica implacable del sistema hereditari català en què l'hereu es casava amb una dona d'una procedència social més elevada i la resta de fills maridaven amb esposes pertanyents a famílies d'un estrat més baix parafrasejant a Llorenç Ferrer.⁴⁶

Amb tot, a la llarga moltes d'aquestes dones van ser víctimes de la marginació per part del successor del seu marit, és a dir el fill gran del primer matrimoni, una vegada enviudaven. Una situació que esdevenia força recurrent a causa de la diferencia d'edat existent amb el primer marit. Tot plegat obligava a haver de preveure sistemes de manutenció al marge

de la família troncal que quedaven detallats en els capítols matrimonials o en els testaments.

En aquest sentit, cal fer al·lusió a la delicada situació en què es va trobar Rosa Figarola Baier casada en segones núpcies amb en Josep Bellsollell Macia l'any 1745. El casament d'una filla seva i del seu primer marit amb el fill de seu segon marit la va convertir en madrastra i sogra a la vegada d'Antoni Bellsollell Sala. Tanmateix, la mort prematura de la filla, la defunció del seu segon marit i el nou casament del seu fillastre i antic gendre expliquen que Rosa Figarola es veiés obligada a abandonar la casa pairal. Segons es desprèn del seu testament, Figarola va viure durant tot aquest temps en un habitatge situat al carrer de Sant Martí d'Arenys de Munt que li havia comprat el seu segon espòs.⁴⁷

Solament dos titulars de can Jordà van casar-se en segones núpcies. Així, en el cas de Miquel Joan Jordà Terrades la mort de la seva primera esposa sense descendència va propiciar que les núpcies amb Maria Faura funcionessin com unes primeres esposalles. Per contra, el segon matrimoni de Josep Clarabuch Creus va suscitar més controvèrsia, atès que ja hi havia descendents del primer matrimoni i calia donar certes garanties a la segona esposa de que quan enviudés mantindria el seu estatus. Així, Josep Clarabuch Creus determinava, en els capítols matrimonials signats amb Teresa Burgada l'any 1829, que en el cas que la seva vídua no volgués fer estada a can Jordà, el seu hereu havia de lliurar-li anualment:

sis quarteres de blat forment bo y rebedor, un quartera de fesols, la meitat blancs i la altra meitat menuts, 4 càrregues de vi a raig de cup, 3 quartans d'oli, 40 carnisseries de porc entre

⁴⁶ Llorenç Ferrer, « Família i ciutadans honrats. Les estratègies d'adaptació de la petita noblesa catalana (segles XVIII-XIX) », *Revista Estudis d'Història Agrària*, núm 16 (2003-2004), 169-215.

⁴⁷ ADG (=Arxiu Diocesà de Girona). Arxiu Parroquial d'Arenys de Munt. Testament de Rosa Figarola, 23 de gener de 1776.

gras i magre, 50 lliures de moneda catalana en dues pagues.⁴⁸

Igualment, es fixava que el dia de la separació la viuda havia de rebre un llit amb una calaixera conformat per una màrrega, un matalàs, dos coixins, tres coixineres, dos llençols de bri d'estopa, una edredó, una vànova, tres eixugamans, dues estovalles de mostra, quatre tovallons de mostra i una tovallola. Fins i tot es preveia què calia fer en el cas que la Teresa Burgada patís alguna malaltia. Tot plegat finalitzaria el dia en què Teresa Burgada morís o es casés de nou.⁴⁹

Independentment dels beneficis que podia reportar la presència d'una dona des del punt de vista de l'organització del mas i de la cura dels fills, no s'ha de menystenir l'atractiu que presentaven aquestes noves núpcies des del punt de vista monetari. Pel mas aquest nou matrimoni suposava l'entrada d'un nou dot, encara que pogués ser inferior al de la primera esposa i aportava com a valor afegit el fet que s'estalviava d'abonar-li l'escreix.

Ara bé, quan la dona romania viuda, continuava residint al mas sempre i quan no hi hagués problemes de convivència amb el fill o la jove. En funció dels poders atorgats per l'espòs en les seves darreres voluntats, la viuda assumia un pes important en la gestió del mas. De fet, tal com indica Sanmartí, les deixes dels hereus servien per dues grans raons. En primer lloc, permetien reconèixer a les esposes el cobrament dels dots acordats en els capítols matrimonials.⁵⁰ I en segon lloc, s'aprofitava per convenir les condicions en què havien de quedar les seves vídues.

Per exemple, en el cas de can Jordà, Mi-

quel Jordà Serra designava a la seva muller com a «dona i senyora, poderosa i usufructuària de tot lo temps de sa vida natural compradora i venedora».⁵¹ En canvi, tot i atorgar plens poders a la seva esposa, Miquel Jordà Faura establia al 1707 que no pogués vendre, ni alienar els seus béns.⁵² Al seu torn, a les acaballes del segle XVIII, Josep Clarabuch Vives atorgava plenes facultats a la seva vídua per poder expulsar de l'heretat a qualsevol fill o filla que la desobeís o no la respectés.⁵³

Respecte a la família Vallmajor, Antoni Vallmajor Mas nomenava la seva esposa «senyora, majora, poderosa y usufructuària de tota ma universal heretat» sense obligació de retre comptes.⁵⁴ Un altre cas digne de menció és el de Francesc Vallmajor Canet en què designava a Maria Modolell «senyora, majora, poderosa i usufructuària en tots mos béns dels censos que rep de la casa de la ciutat de Barcelona puga valerse».⁵⁵

A mitjan segle XIX Pau Vallmajor Modolell estipulava que:

lego el usufruto de todos mos bienes a mi esposa Gertrudis Recoder por durante su vida no contrayendo posterior matrimonio relevándola de prestar caución de toda otra formalidad, pero si deberá pagar las cargas y gravámenes anuales a que mis bienes estén afectos y mantener en mi casa y compañía a las citadas hijas comunes a los dos hasta que tomen estado si antes no han cobrado su dote y siempre a mi hijo Joaquin y en su lugar y caso a su esposa y familia con tal que trabajen todos en justo puedan a utilidad de la

⁵¹ ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm.770.

⁵² ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm.82.

⁵³ ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm. 222.

⁵⁴ APD. Caixa 37. Testament d'Antoni Vallmajor Mas, 3 de febrer de 1697.

⁵⁵ APD. Caixa 39. Testament de Francesc Vallmajor Canet, 5 de juny de 1821.

⁴⁸ ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm. 184.

⁴⁹ ACM. Fons Mas Jordà de Santa Susanna. Núm. 264.

⁵⁰ Carme Sanmartí, *La pagesia benestant al Bages*.

común alimentante.⁵⁶

En canvi, la viuda d'Antoni Vallmajor Mas no va rebre l'usdefruit dels béns del seu espòs. Segurament, a causa de la seva prematura mort als 25 anys, Antoni Vallmajor Mas va preferir confiar la gestió de l'explotació del mas a la seva mare, Magdalena Mas.⁵⁷ Una tasca per la qual ja tenia dissortadament experiència, ja que el seu marit, Jaume Vallmajor Llençà, que havia traspassat també prematurament als 37 anys d'edat, l'havia nomenada com a usufructuària del patrimoni familiar. Probablement, l'extremada joventut de la muller d'Antoni Vallmajor Mas, feia preveure que acabaria celebrant segones núpcies, com de fet va succeir sis anys més tard.

L'exposició d'aquests casos revela que la decisió d'atorgar més o menys poder a les esposes responia a la voluntat personal del testador i a les circumstàncies familiars en què es preveia que es produiria el fatal desenllaç. En el cas de que hi haguessin infants petits, la vídua actuava juntament amb els altres membres de la família com a tutora gestionant l'explotació familiar. A tall d'exemple, Josep Clarabuch Vives designava com a tutors a la seva esposa, Teresa Creus Puiggermanal; al seu padastre, Josep Creus Gelat; a Josep Creus Puiggermanal, hereu de la casa Creus i, finalment, al seu cosí germà, Francesc Vives de la Cortada de Sant Iscle de Vallalta.⁵⁸

En alguns casos, la direcció de l'explotació agrària va arribar en vida del marit a causa del precari estat de salut del cap de casa. Així, a la segona meitat del segle XIX, com a conseqüència de les seqüeles que li havia causat una apoplexia,

Pau Vallmajor Modolell va atorgar plens poders a la seva esposa, Gertrudis Recoder, per tal que pogués administrar i governar els seus béns, negocis i arrendar o concedir contractes de parceria en les condicions que considerés més idònies.⁵⁹

Així, doncs, malgrat l'arrelament d'un sistema de transmissió patrimonial que beneficiava a l'home en tant que l'herència requeia en mans del primer fill mascle, la dona va exercir un paper destacat des del seu rol de mare, esposa o filla en el sí de la institució familiar. Les cases pageses van utilitzar les dones per emparentar amb nissagues de l'entorn i així reforçar i ampliar les seves xarxes de relacions. Tot i que una de les seves tasques principals va ser portar fills al món, la qual cosa les va abocar a estar embarassades durant una bona part del seu període fèrtil, la viduitat els va permetre gaudir d'un cert estatus. Es en aquest context que se les localitza codirigint l'explotació del mas o els negocis familiars amb el seu primogènit o amb els tutors dels seus fills.

Maria Cirés, viuda de Salvador Visa Illa, constitueix un exemple d'allò que avui es denomina empoderament femení. Tot i haver dictat testament el 1769, la mort prematura i inesperada de Salvador Visa Illa va provocar que en el document notarial manqués la seva signatura. Aquest defecte de forma explica que els fills de Salvador Visa Illa i Maria Cirés interposessin un plet judicial contra la seva mare i el primogènit que es va perllongar al llarg dels anys. Des del seu punt de vista, Salvador Visa Illa havia mort intestat per mancar la data, la rúbrica i els testimonis en el testament.

En el fons, el motiu de la controvèrsia consistia en el fet que en aquest testament la vídua sortia molt beneficiada, atès que era nomenada usufructuària de

⁵⁶ ACM. Notaria de Mataró, núm. 82. Testament de Pau Vallmajor Modolell, 19 de novembre de 1867.

⁵⁷ APD. Caixa 37. Testament d'Antoni Vallmajor Mas, 3 de febrer de 1697.

⁵⁸ AHFF (=Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar). Comptadoria d'hipoteques. Testament 1796.

⁵⁹ ACM. Notarial. Núm 82, Testament de Pau Vallmajor Modolell, 19 de novembre de 1867.

tots els béns del seu marit. Al seu torn, les dues filles i els seus marits respectius consideraven que atesa la invalidesa del testament, calia repartir el patrimoni entre tots els germans. Amb tot, els representants de la viuda i el primogènit argumentaven davant aquesta petició que tant Maria Josepa com la Maria Teresa Visa Cirés havien renunciat a qualsevol dret sobre l'herència quan havien signat els seus capítols matrimonials.⁶⁰

Tot i que aquest litigi va accentuar les dificultats econòmiques d'aquesta família, la documentació mostra com Maria Cirés va assumir la direcció dels negocis del seu marit. Precisament, com que Maria Cirés era la usufructuària dels béns del seu espòs, va haver d'assumir les despeses derivades de la representació dels seus fills menors que s'havien posicionat com a part demandant. Tot plegat explica que al 1790 els Visa es despreguessin de la casa de dos cossos situada al carrer de Barcelona de Mataró.

Com a conseqüència de l'activitat comercial desplegada, en l'inventari postmortem de Salvador Visa IIIa sovintegen les referències a la tinença de xocolata, cafè i tabac. Significativament, entre el tabac documentat sobresurt un capsa destinada a ús exclusiu i personal de Maria Cirés, vídua de Salvador Visa IIIa. Si la tinença d'aquests productes colonials era escassa en les famílies de l'època, encara ho era més que una dona tingués aquests hàbits.

En aquells casos en què les filles de la casa quedaven cèlibes s'oferien dues sortides: l'ingrés en un convent o la solteria. Així, tot i no ser una pràctica tan arrelada com en la dels fills, el celibat espiritual va esdevenir, també, un recurs habitual. Es considera que gràcies a aquest mecanisme s'evitava haver d'emparentar la filla

amb un llinatge d'un rang inferior. A la pràctica, aquestes dones adquirien en el convent una posició social superior a les solteres i equiparable a la categoria de les casades,⁶¹ malgrat que en alguns casos no es tingués vocació religiosa. Amb tot, únicament en els Bellsoll de la Torre es documenta aquesta pràctica i curiosament les religioses consignades corresponen a la mateixa cohort. Així, Antònia, Gertrudis i Teresa Bellsoll Calvet es van ordenar monges al convent de les Jerònimes de Barcelona.⁶²

En aquells casos en què les filles de la casa quedaven solteres, podien romandre a la casa paterna col·laborant en la bona marxa de l'explotació familiar. Com que el dot no es retirava, això suposava un estalvi monetari. Tanmateix, es va tendir a evitar aquesta sortida per les controvèrsies que podia suscitar la convivència entre les dues cunyades i perquè pressuposava haver d'acollir una boca que, des del punt de vista econòmic, resultava poc productiva. Per contra, la presència del cabaler era més valorada.

Encara que en els testaments es recull aquesta suposició i s'estableix l'obligatorietat de l'hereu d'acollir les seves germanes a la llar amb la condició de col·laborar en l'explotació familiar, segurament aquesta opció només era viable en aquelles famílies més acomodades. Per contra, aquelles famílies més modestes es van veure abocades a expulsar els seus cabalers i, per tant, cal pressuposar que les filles solteres entrarien com a criades a les explotacions agrícoles de l'entorn. Només es disposa d'un cas en què se sap del cert que la cabalera va romandre cèlibe, és el cas de Carme Clarabuch Aragones que va residir un temps a Olot.⁶³

⁶⁰ ACM. Fons Patrimoni de la pabordia de la seu de Barcelona a Mataró, 20, doc. núm. 25.

⁶¹ Mariló Vigil, *La vida de las mujeres*, 212.

⁶² Antoni Simon, *Pagesos, capellans i industrials*, 166-167.

⁶³ Alexandra Capdevila, «Dels Jordà als Clarabuch. Can Jordà a l'època moderna».

Malgrat tot, després d'haver enviudat la solidaritat familiar contemplava la possibilitat de que la cabalera retornés a la casa pairal o que com a conseqüència de la mort de l'hereu la germana assumís la direcció de l'explotació del mas. Aquest és el cas de Mariana Roig que després d'enviudar va retornar a la casa pairal assumint el rol de mestressa a causa de la mort prematura del seu germà i de l'edat avançada del seu pare.

La solteria abocava a les dones a una difícil i complicada situació. Josefa Amar y Borbón ofereix un retrat força colpidor de la situació a la qual es trobaven:

una soltera es un cero que comunmente sirve de embarazo hasta en su misma casa y para sí es una situación miserable, pues aun cuando se halle en edad en que prudentemente puede valerse de su libertad sin perjuicio de sus costumbres, la opinión pública, que es más poderosa que todas las razones la mira como una persona a quien no le está bien hacer lo que a las casadas y a las viudas.⁶⁴

Segurament, per les dificultats que planteja el seu estudi, les solteres han estat menystingudes per la historiografia. Tal com constata Ramos la magnitud dels seus afectes no sembla haver desvetllat gran interès entre els historiadors, ja que es disposa de molt pocs estudis sobre la solteria femenina dels segles moderns i inicis de l'època contemporània i quan se les menciona es tendeix a presentar-les com unes criatures infelices, condemnades a una vida buida i solitària.⁶⁵

Amb tot, caldria determinar quan una solteria era circumstancial i quan es podria qualificar de definitiva. Sen dubte, no és una tasca fàcil, malgrat que els antropòlegs socials i els historiadors de la família considerin la franja dels 50 anys com el punt de no retorn.⁶⁶ Malgrat tot, la

solteria femenina permetia a les famílies disposar d'una acompanyant i una cuidadora per als pares ancians, una encarregada de la casa després de la mort de la mare o la cunyada i d'una mainadera per a les criatures.⁶⁷

Tot i que en alguns casos la dona va assumir les tasques de gestió de la direcció del mas o dels negocis del seu marit, fill o germà, el gruix de al seva activitat es va desenvolupar en l'àmbit privat. Dins aquest món les dones van exercir tot un ventall de tasques relacionades amb el part, l'alletament infantil, l'educació dels fills, la cura dels malalts i els discapacitats, així com el sosteniment dels pares en la senectut.⁶⁸

Si dins la institució familiar cadascú tenia clar quin era el seu rol en funció de l'ordre de naixement, des del punt de vista del gènere també es va donar un repartiment de papers. Tal com indica Jarque, des de ben petites les nenes van ser educades d'una manera diferent i van interioritzar les tasques domèstiques com quelcom associat al seu sexe, desenvolupant al mateix temps tot un conjunt d'afectes associats a aquestes tasques. L'obediència als pares i als marits i l'amor cap a ells i cap als seus fills justificaven la dedicació femenina cap a aquestes tasques domèstiques, parafrasejant a Jarque.⁶⁹

3. Conclusions

En el decurs d'aquestes pàgines s'ha aprofundit en el paper de la dona dins l'estructura familiar en diferents etapes del seu cicle vital: el matrimoni, la maternitat, la viduitat, l'ingrés en un convent o la solteria. Tot i les limitacions i el silenci de les fonts, la relectura d'algunes tipolo-

⁶⁷ Cristina Ramos, *La familia en femenino*, 47.

⁶⁸ Francisco Ramiro, «Mujeres, familias y afectos. Sentimientos y quehaceres domésticos femeninos en Zaragoza durante la Edad Moderna», *Emociones familiares en la Edad Moderna*, 152.

⁶⁹ Francisco Ramiro, «Mujeres, familias y afectos», 152.

⁶⁴ Cristina Ramos, *La familia en femenino*, 40.

⁶⁵ Cristina Ramos, *La familia en femenino*, 40.

⁶⁶ Cristina Ramos, *La familia en femenino*, 40.

gies documentals des d'una altra perspectiva ha permès aprofundir en la trajectòria resseguida per les dones de les cases Arquer, Bellsollé de la Torre, Jordà, Ferrer, Manent, Modolell, Vallmajor, Arnau i Visa.

L'arrelament del sistema de la primogenitura, que establia que la direcció de l'explotació familiar recaigués sempre en mans masculines prioritzant, en primer lloc, la línia masculina i, en segon lloc, l'ordre de naixement, va condicionar el paper de les dones en el sí de la institució familiar.

Així, quan no hi havia un fill mascle, la gestió del patrimoni va ser assumida per la primogènita, anomenada pubilla. En el cas de les famílies analitzades, s'ha pogut documentar la presència de pubilles en determinades generacions de les cases Arquer, Bellsollé de la Torre, Jordà, Ferrer, Manent, Modolell i Vallmajor. A diferència dels XVI i XVII, a partir del seixents la presència de pubilles va comportar la incorporació del cognom del pubill. Un cas excepcional va ser el dels Vallmajor que van aconseguir conservar el seu cognom tot i haver emparentat amb els Cabanyes d'Argentona.

Tanmateix, en contraposició amb els homes, les dones es van trobar supeditades a la figura masculina. Així, les pubilles signaven contractes de parceria, compravenda, deutoris o capítols matrimonials juntament amb els seus marits. Ara bé, la mort del primogènit comportava que en aquells casos en què el testament així ho establia que la muller del cap de casa esdevingués senyora, majora i usufructuària.

L'anàlisi dels testaments dels hereus ha permès conèixer en quina situació quedaven les viudes quan eren designades senyores, majores i usufructuàries. Si restaven a la hisenda familiar, obtenien un grau d'autonomia i una capacitat de decisió inèdita, ja que podien comprar,

vendre, arrendar o contraure deutes.

En aquest sentit, l'anàlisi de la documentació ha permès apreciar com la vídua, independentment que fos la pubilla o el patrimoni fos del marit, signava àpoques, arrendava peces de terra o venia peces de terra juntament amb el seu successor. En alguns casos, el grau d'autonomia i llibertat assolit per la vídua del primogènit va esdevenir força significatiu, ja que s'establia que no hagués de retre comptes de la seva gestió. Ara bé, la concessió d'aquesta prerrogativa estava en mans del marit.

Tradicionalment, la bibliografia ha considerat que la celebració d'unes segones esposalles suposaria una degradació social per a les viudes, ja que si tenien fills del primer matrimoni percebrien un dot inferior que les abocaria a entroncar amb una família d'un rang inferior.

Amb tot, en determinats casos la família del difunt va accedir a retornar la totalitat del dot a les viudes, per tal de que poguessin emparentar amb una família influent i prestigiosa. Ara bé, no s'ha de descartar l'interès dels cabalers d'allunyar de l'explotació familiar a les viudes, especialment si eren molt joves i amb fills petits, com va succeir en el cas dels Arquer. En aquest cas, es constata com les dones van ser instrumentalitzades en funció dels interessos de la família.

Tanmateix, la documentació ha revelat, també, les fissures d'aquest sistema de transmissió patrimonial. En ocasions, les estratègies matrimonials van fracassar, ja que el marit escollit causava la infelicitat de l'esposa i podia dilapidar el dot aportat per l'esposa. En aquest cas, s'inscriu el procés de divorci d'Ignàcia Arnau contra Francesc Salla a mitjan segle XVIII. En altres casos, davant la demora en la satisfacció dels dots, les cabaleres van denunciar al seu pare, germà o nebot per aconseguir l'abonament de les quantitats endarrerides.

Malgrat la supeditació de la dona a la figura masculina, l'anàlisi de diverses famílies maresmenques de diferent condició social ha permès donar a conèixer alguns exemples d'empoderament femení. És el cas d'Ignàcia Arnau que malgrat procedir d'una família acomodada de Mataró, no va dubtar a posar-se a treballar per evitar haver de recórrer a l'ajuda econòmica de la seva mare i germà i que atesa la infelicitat i al tracte que rebia del seu marit va presentar una demanda de divorci contra Francesc Salla.

Un altre exemple el constitueix Maria Círes, viuda de Salvador Visa Illa, que va assumir les regnes dels negocis del seu marit i va haver d'afrontar el plet judicial interposat pels cabalers de la casa. Dins el món de la pagesia sovintegen també

els casos de dones que a causa del precari estat de salut del marit o de la mort del cap de casa van esdevenir senyores de l'explotació familiar amb plens poders i sense necessitat de retre comptes de la seva gestió.

En definitiva, encara que des de ben petits en funció de l'ordre de naixença i del seu sexe s'inculcava als fills quin rol havien d'exercir en el sí de la institució familiar, aquest treball ha permès mostrar alguns exemples de dones que van anar més enllà de les tasques que tradicionalment havien estat reservades a les dones (assistència al part, cura dels fills, dels malalts i dels pares ancians i gestió de la casa) i van assumir la direcció del mas o dels negocis familiars.

